

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ УСПІШНОЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Глебова Н. І.,

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

У статті розглядаються основні соціологічні концепти дослідження соціальних компетентностей як соціологічного об'єкту в контекстах сучасних міждисциплінарних напрацювань. Обґрунтовуються засади соціологічного супроводу процесу розвитку соціальної компетентності індивіда як чинника формування суб'єктної складової частини системи соціальних норм у професійному середовищі.

В статье рассматриваются основные социологические концепты исследования социальных компетентностей как социологического объекта в контекстах современных междисциплинарных наработок. Обосновываются принципы социологического сопровождения процесса развития социальной компетентности индивида как фактора формирования субъектной составляющей системы социальных норм в профессиональной среде.

The article deals with the principal sociological concepts of investigating social competences as a sociological object in the context of modern interdisciplinary makings. The sociological accompaniment principles of the process of the individual's social competence development as a factor of forming subject component of the system of social norms in the professional environment are being proved.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціальні норми, професійне середовище, професійна комунікація, соціологія компетентності.

Постановка проблеми. Суспільний розвиток у другій половині ХХ століття актуалізував проблематику компетентності і, зокрема, її соціальних аспектів для багатьох наукових напрямів. В. Хутмакер наводить прийнятий Радою Європи зміст п'яти ключових компетенцій, де, поряд із міжкультурною, мультимедійною, комунікативною та компетенцією саморозвитку, одну з перших позицій займає соціальна компетенція [12]. Ключові компетенції в даному документі визначаються як комбінація знань, навиків та відносин у відповідних контекстах, що потрібні всім індивідуумам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянства, соціальної включеності та зайнятості. Соціальна компетентність членів суспільства стає значним ресурсом підвищення рівня суспільної взаємодії, не менш часто ця категорія вживається в контекстах попередження багатьох ризиків у саморозвитку і професійній самореалізації.

Зазначаючи, що компетенції/компетентності визначають або є причиною якості соціальної поведінки особистості або якості виконання професійних обов'язків, сьогодні більшість дослідників схиляється до думки, що проблематика компетентнісного підходу якнайтісніше пов'язана з проблематикою соціології [3, с. 199]. У контексті завдань соціологічної науки на часі присутнє розширення як об'єкта, так і предмету соціологічного дослідження професійно-галузевої проблематики в бік специфікації «соціального» елемента та доцільність більш детального розгляду категорії «соціальної компетентності».

Метою статті є висвітлення теоретичних концептів і практик соціологічного дослідження соціальної компетентності як чинника реалізації соціального потенціалу особистості та успішної соціальної взаємодії суб'єктів колективної трудової діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний дослідник соціальної компетентності Т. Куртц зазначає, що саме М. Вебер своїм визнанням соціальної компетентності основою прогресивних суспільних взаємодій і своїм узаконенням компетенцій, що поступово замінили чинник походження в соціальній стратифікації, на відміну від попередніх соціальних форм, дає одне з найрадикальніших соціологічних визначень особливостей сучасного йому суспільства [19]. Розрізненням понять соціальної дії та соціальної поведінки М. Вебер обґрунтував потребу дослідження

соціальної дії крізь призму суб'єктивних взаємовідносин між індивідами [10] та аналізу соціальної дії за допомогою інтерпретативних методів, наполягаючи на розумінні суб'єктивних смислів і цілей, які індивіди надають своїм діям. Зазначене дозволяє дослідникам стверджувати, що саме М. Вебером започатковані розробки ключових аксіологічних аспектів сучасного концепту «соціальної компетентності» в соціологічних підходах до вивчення цінностей, переконань і думок, що лежать в основі людської поведінки, насамперед – цілепокладання, як ознаки осмисленості індивідом сенсів власної діяльності [14]. Розглядаючи соціальну компетентність як поєднання психологічних сильних особистісних якостей і прагнення до раціоналізації діяльності з опорою на взаєморозуміння і взаємодію із соціальним середовищем, можна стверджувати, що вже Вебер опосередковано наголосив на соціальній функціональності компетентності: соціальна компетентність суб'єкта соціальної дії може сприяти його дифузії в середовищі колективу, соціальній групі, соціумі в цілому [6]. Т. Парсонс зазначав, що найслабшим аспектом соціологічної теорії є відсутність систематичного аналізу чинників структурної диференціації соціальних суб'єктів, між якими слід не лише визначити статусні відмінності, але й встановити взаємозв'язок між технічним, управлінським, інституційним і «соцієтальним» їх рівнями для успішного структурного аналізу [4, с. 25]. Важливим компонентом концепту соціальної компетентності є теоретичне дослідження соціального порядку взаємодій та ризиків соціальної взаємодії в рамках теорії символічної взаємодії Е. Гофмана, яким передбачена і небезпека, що йде від усталених структур соціальних взаємодій для індивіда і потребує цілком певних компетенцій для нівелювання таких ризиків в повсяденних стосунках індивіда з життєвим світом. Важливе місце відводиться чинникам об'єктивного обмеження і санкціонування простору взаємодії та компетенціям інформаційного контролю, оскільки «компетентність, необхідна для «правдивого» представництва» особистості. Окремого розгляду, на думку Е. Гофмана потребує соціологічна «розшифровка» форм стратегічної взаємодії і необхідних фундаментальних базових компетенцій стратегічно активних її учасників. Зокрема, теорія Гофмана дає змогу охарактеризувати професіонала як суб'єкта компетенцій соціальної взаємодії на «суб'єкт-суб'єктному» рівні в причинно-наслідковому розрізі становлення, зауважуючи, зокрема, такі важливі в контексті діяльності членів багатьох професійних груп характеристики, як «вміння думати під тиском і діяти, виходячи з довгострокових інтересів» [2]. У рамках концептуалізації соціологічних підходів до соціальної компетентності важливою є заувага Е. Гофманом потреби розгляду поведінки членів певних класових груп в професійних співтовариствах, а відтак – соціологічного розгляду ролі добробуту членів професійного співтовариства, ваги статусних символів, пов'язаних із професійним спрямуванням у контексті соціалізації.

Важливі положення соціологічних аспектів дослідження розвитку компетентнісного знання можна висувати з теорії соціальної стратифікації і соціальної мобільності П. Сорокіна [9], який вважав соціальну поведінку і соціальну взаємодію головними чинниками формування як соціальної групи, так і суспільства в цілому. Ним зауважена також потреба аналізу ієрархічної структури організованої соціальної групи, її стратифікаційних маркерів за економічними, політичними і професійними та іншими ознаками динаміки соціальної мобільності соціальних груп двох типів – вертикальної і горизонтальної.

Упродовж останніх років у соціології спостерігається постійний інтерес до теоретичних концепцій, зосереджених на розв'язанні проблеми поєднання агента (тобто індивіда як суб'єкта дії) та соціальної структури. Розвиток зазначених підходів здійснений у рамках теорії соціальних систем – як репродукованих соціальних практик у працях Е. Гіденса, М. Арчера, П. Бурдье, Д. Локвуда, Н. Музеліса, П. Штомпки та багатьох інших. У теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса проблема соціальної компетентності знаходить потрактування в контекстах проблематики суб'єктно орієнтованої соціальної комунікації та стандартизації вимог сучасних транснаціональних корпоративних структур. Соціальна компетентність як чинник продуктивної взаємодії висновується дослідженням існуючих соціальних стереотипів в теоретичних основах інтерпретативної соціології Х. Абельса [1], позначаючи абрис інтегративного підходу до соціальної компетентності через поєднання розгляду соціальної взаємодії в інтеракції, ідентичності та презентації. Чинник соціальної компетентності актуалізується в концептах соціальної довіри П. Бурдье та Ф. Фукуями як особливого соціального світу й поля взаємодії соціальних агентів та в соціологічних інтерпретаціях соціальних аспектів теорії людського капіталу Т. Шульца та Г. Беккера. Для нашої роботи важливим є положення П. Бурдье щодо соціальних функцій соціальної компетентності особистості як чинника варіації раціональної поведінки індивіда та реалізації власних життєвих стратегій, щодо «компенсаційних» форм визнання з боку офіційних інститутів та її ролі символічного ресурсу, з яким пов'язується можливість інновацій, конструювання нових соціальних позицій.

Аналіз соціологічного теоретизування дає підстави стверджувати що:

1) соціальна компетентність особистості є продуктом її соціалізації і засвоєння притаманних спільноті соціокультурних традицій, норм, цінностей, символів та взірців індивідуальної і групової поведінки;

2) рівень соціальної компетентності індивідів у суспільстві залежить від індивідуального сприйняття норм, стандартів, вимог, сформованих під впливом їхнього персонального соціального оточення та становища в суспільстві (особливостей соціалізації в ранньому віці, освіти, професії, статків, цінностей, вподобань, життєвого досвіду, соціального статусу та адаптованості тощо);

3) різнорідні за економічними, професійними, статусними та іншими ознаками верстви суспільства мають відмінні умови розвитку і реалізації набутих у професійній і соціальній практиці соціальних компетентностей;

4) соціальна компетентність є чинником реалізації соціального потенціалу особистості в інтелектуальній, правовій, інформаційній, соціокультурній, галузево-професійній та побутовій сферах.

Ряд дослідників поняття «соціальна компетентність» тісно пов'язують із поняттям «професійна компетентність», під якими розуміють ключові і спеціальні знання та вміння, необхідні для здійснення певної професійної діяльності [7, с.18]. М. Пфаденгауер у роботі «Компетентність як якість соціальних дій» [17] розширює і поточнює основні соціологічні спрямування вивчення функціональних параметрів компетентності, зазначаючи недостатність розгляду параметрів відповідності/невідповідності зовнішнім соціально-професійним критеріям і обмеженням. На думку автора, соціальна компетентність у рамках соціології праці і професійних груп має орієнтуватися на оцінки успішності і ефективності суб'єкта та контексти чинників конкуренції, що дозволяє включаючи до її маркерів такі компоненти, як «здатність», «готовність», «відповідальність», і віднести до предмету соціології компетентності власне якість соціальних взаємодій.

У контекстах зв'язку компетентності і життєвого досвіду Р. Шютцайхель розглядає аспекти присвоєння компетентності і «довіри» (в установах і в професії): «Ми привласнюємо чийсь певну компетентність, якщо в нас є впевненість у компетентностях цієї людини» [19]. Узагальнюючи різні форми компетентності та досвіду і зокрема самого досвіду як особливої форми компетентності фахівців і експертів, автор висновок, що компетентність і досвід у цілому – це звернення до певної форми здібностей; обидва вони споживають неявні знання і націлені на «контекстно-залежну дію і здатність вирішувати проблеми», визначаючи режими атрибуції знань і компетентності.

Компетентності як засіб репрезентації процесів «поєднання компетентності та ефективності» розглядає Х. Кноблаух у праці «Від компетентності до продуктивності. Соціологічні аспекти компетентності», де висновок потребує в соціологічних підходах до них, оскільки останні «в сучасних освітніх контекстах і інститутах, ... зазвичай не відображені інакше» [11]. Кноблаух також приділяє особливу увагу тому факту, що принаймні в інституційних контекстах продуктивність завжди виступає як певна сторона компетентності, в якій вона менше відноситься до суб'єктивних компетентностей, ніж до стандартизованих форм реалізації відповідної компетентності. Одним із головних завдань Х. Кноблаух вбачає привнесення соціальних нюансів у соціологічні інтерпретації економічної компетентності, а також її інструменталізації в різних соціальних і теоретичних контекстах з урахуванням точок зору й інтересів суб'єктів соціальної взаємодії.

Оскільки соціальна компетентність функціонально набуває ознак чиннику формування певного рівня і спрямування взаємин – переважання солідарності чи відчуження в певних суспільних групах, результуючими універсальними та інваріантними формами вияву соціальних компетентностей можна розглядати:

1) координацію (узгодженість, злагодженість та передбачуваність поведінки індивідів);

2) кооперацію (плідну співпрацю індивідів задля досягнення спільної мети, творення корисних для групи та кожного її представника цінностей);

3) субординацію (відносини підлеглості та підпорядкування, що мають місце внаслідок нерівномірного доступу людей до знань, влади, інформації та інших життєвих засобів).

Реалізація соціальної компетентності через соціальну координацію, кооперацію та субординацію уможливорює сумісність та взаємне доповнення як дій індивідів, так і їхніх думок та відчужень (тобто появу соціальної солідарності). Відтак дослідження чинників виникнення, розвитку та реалізації соціальної компетентності особистості є компонентом з'ясування перспектив соціальної солідарності та інтеграції значних суспільних верств.

У випадку розгляду процесу набуття соціальної компетентності як структурного елементу процесу соціалізації індивідів, мається на увазі процесуальність насамперед соціально-психологічного трибу, що зумовлює трансформацію особистісних компетентностей і компетентностей у часі, пов'язуючи вихідні, проміжні і кінцеві стани. У випадку підпорядкування видозмін соціальної структури свідомості індивіда інститутивним вимогам соціальні компетентності і компетентність як елементи процесу підпорядковуються каузальному типу (причинно-наслідкового) взаємозв'язку. Тобто практику реалізації компетентностей можна вважати чинником генези соціальної компетентності індивіда на основі соціального консенсусу, партнерства, солідарності або ідентичності. Соціологічна традиція, таким чином, орієнтує на інтерпретацію соціальної компетентності як прояву чинників сталого порядку, успішної включеності індивідів у соціум у вигляді раціоналізованих дій і

взаємодій, налагодженої міжособистісної комунікації в рамках великих або менших за розмірами груп і спільнот [1].

Оскільки ознакою сучасності проголошується підвищення стандартів взаємовідносин і розвитку соціальних середовищ, необхідна не тільки оцінка рівня «соціальності» цих відносин, а й перехід їх досліджень від режиму констатації і зіставлення галузевих і корпоративних стандартів до теоретично обґрунтованих і емпіричним шляхом виявлених у ході багатофакторного аналізу оцінки і обліку суб'єктної складової соціальних норм у професійному середовищі різних конкретних галузей. Соціологічні підходи до дослідження фахових груп рамках «морської соціології» засвідчують різноманітність підходів і різноманіття сфер активності людей на морі та пов'язаних із морем, певні проблеми з визначенням предмету морської соціології [10] та різні ракурси висвітлення проблем безпосередньо «людини моря» (seafarers), морської спільноти (seafaring communities), особливостей життя та роботи на морі, соціальних проблем зайнятості людей моря, специфіки їх виробничих відносин. Л. Янушевський зазначає актуальність методологічної систематизації всіх аспектів, виокремлення структури і рівнів дослідження соціально-професійних категорій морського господарства (економіки) як об'єктивними критеріями професійної діяльності, так і суб'єктивними (ментальними) характеристиками [13]. А. Матейко підставою для виокремлення соціологічних досліджень соціальних спільнот, члени яких працюють і живуть на морі [15], вважає те, що глибинна специфіка базових характеристик найбезпосереднішим чином стосується усталення в соціальних характеристиках професійних прошарків і спільнот, орієнтованих на професійну діяльність у морі не тільки ментального чинника їх соціальної свідомості, а утворення цілісного стержня цього особливого типу соціальності і психологічної культури поведінки особистості, що продукується історично специфікою виховання і професіоналізації вказаної професійної групи [16]. Суттєві обумови відбиті в науковій рефлексії щодо методологічного обґрунтування дослідження соціальних аспектів поведінки морських екіпажів, що впливають на їх розвиток як соціальних груп і задаються декількома специфічними чинниками: «особливим» характером умов праці; перебуванням морських фахівців в умовах відносної соціальної ізоляції (й у відриві від звичного берегового середовища); обмеженням перебування морських фахівців у рейсі визначеними термінами; особливостями управління колективом (субординація, статутна система відносин); нерозділеністю побутової та виробничої сфер життєдіяльності тощо [5].

У наборі соціологічних парадигм, що репрезентують різні сторони властивостей і особливостей соціальної взаємодії, в якій виявляється соціальна компетентність особистості, присутня і конфліктна парадигма, в якій примітною характеристикою є індивідуальні та колективні взаємодії що інтерпретуються в термінах впливу, втручання, підпорядкування, залежності тощо. Даний процес розкривається через інтерналізацію цінностей людиною у процесі соціалізації, а також через зовнішньо-примусовий вплив інституціональних цінностей. Тому сприйняття інституціонально-групових цінностей є умовою «абсолютної» інтеграції через формування статусу членства, який відображує рівень лояльності до інституційних механізмів контролю, а також демонструє нерівні діяльнісні можливості статусно-рольових позицій соціальних суб'єктів залежно від рівня сприйняття (відчуження) індивідами змісту контролюючих норм [8, с. 108].

Таким чином, соціальна компетентність фахівця в екстремальних умовах набуває ознак чинника якості і рівня соціального взаємообміну, сутність якого полягає в можливості вимагати від інших необхідних рішень, при цьому не нав'язувати їм цінності та не загрожувати згубними наслідками. Необхідність переконування суб'єкта спільної діяльності в доцільності нав'язаного рішення потребує обґрунтування дії в інтересах безпеки колективної соціальної системи, з якою обидва суб'єкти є солідарними.

Згідно зі стандартами системи підготовки, прийнятої в більшості країн світу, рівень підготовки спеціалістів для морської галузі має відповідати не тільки вимогам освітніх професійних програм, а й вимогам соціальних стандартів, відображеним низкою резолюцій міжнародних морських організацій. Із цією метою створений у 1995 році Міжнародний центр дослідження моряків (SIRC) спрямовує діяльність наукової спільноти на пошук чинників поліпшення життєдіяльності моряків, акцентуючи увагу на питаннях охорони здоров'я і безпеки праці, стимулювання більшого інтересу до розуміння моряків і їх життя, внесення позитивних змін у добробут моряків. Значущим напрямком, що дозволяє вносити необхідні корективи в соціальні аспекти функціонування морської галузі, є:

- 1) проведення незалежних, високоякісних досліджень у галузі життя моряків;
- 2) розробка тем, що стосуються актуальних аспектів галузевої соціальної сфери;
- 3) поширення інформації про результати досліджень у морській галузі та в академічному співтоваристві.

Подібного роду завдання ставиться і в програмних положеннях Морської доктрини України. Однак відсутність означеного узагальнення результатів міждисциплінарних напрацювань сьогодні стає завадою для достатньо коректного прогнозування подальших впливів соціальної складової

такого соціо-ментального чинника, яким є соціальна компетентність на формування фахівця в сучасних українських галузевих професійних закладах.

Висновки. Розглянуті в роботі теоретичні підходи до вивчення соціальної компетентності індивіда дозволяють висувати, що в сучасних умовах означена характеристика функціонально набуває ознак чинника формування певного рівня і спрямування взаємин. Соціальна компетентність індивіда в значній мірі визначає легітимність соціального порядку всередині і поза полем діяльності професійних спільнот як суб'єктивно усвідомлена його законність, правочинність, обґрунтованість, прийнятність або виправданість у контекстах тих чи інших дій індивіда. Компетентність обумовлює ступінь вибірковості поведінки індивіда, слугує засобом подолання упереджень, розширення потенціалу його самореалізації та можливостей і ступеня надійності у взаємодії з іншими суб'єктами. Соціологічна наука в достатньо широкому спектрі підходів визначила напрямки типологізації соціальної компетентності як ресурсу суспільної взаємодії, дослідження зв'язків її функцій у структурі діяльності типологізованого об'єкту на рівні закономірностей, отримання конкретного наукового знання про механізми її функціонування і форми прояву для досягнення відповідних соціальних цілей у специфічних середовищних і соціальних умовах.

Разом із тим проблематика соціальної компетентності як ресурсу системи фахової підготовки вимагає вивчення особливостей функціонування суб'єктів трудової діяльності, зокрема пов'язаних із морською специфікою, виявлення функціональних зв'язків між різними рівнями функціонування системи підготовки та окреслення перспектив подальшого соціологічного супроводу. Ґрунтуючись на аналізі розглянутих вище соціологічних, міждисциплінарних і галузевих досліджень, вважаємо, що комплексне соціологічне дослідження соціальної компетентності в даних умовах дозволяє здійснити розробку її предметного поля в рамках спеціальної соціологічної субдисципліни та вдосконалити методіку соціологічної діагностики рівня соціальної компетентності для застосування в професійно-освітній практиці.

Література:

1. Абельс Х. Интеракция, идентификация, презентация: введение в интерпретативную социологию. СПб.: Алетей, 1999. 272 с.
2. Ковалев А.Д. Предисловие к: Гофман И. Укоренение деятельности в окружающем мире. Социологическое обозрение. 2002. Т. 2, № 2. С. 10–13.
3. Ксенофонтова Е., Пехова Н. Социология компетентности и модель компетенций как области научного и практического интереса. Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2014. № 1. С. 194.
4. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.
5. Парохин, В.Н. Взаимоотношения командира с подчиненными на борту судна Текст. Морской транспорт, 1983. С. 2–18. (Сер. «Безопасность мореплавания: Экспресс-информ». Вып. 5 (155).
6. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии. Москва: Прогресс, 1965. С. 25–67.
7. Равен Д. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация. Москва: Когито-Центр, 2002. 396 с.
8. Резнік В.С. Соціальний порядок, солідарність та відчуження. Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теорії солідарності та конфлікту в поясненні сучасних соціальних процесів», 21-22 травня 2015 року (м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [під заг. ред. Куценко О.Д., Судакова В.І]. К.: Логос, 2015. 156 с.
9. Сорокин П.А. Система социологии. М.: Астрель, 2008. 1003 с.
10. Fields of Studies. Index Specifications. University of Wales Institute of Science and Technology. University of Rhode Island Joint Index of Current Maritime Research. Cardiff, 1973.
11. Hubert Knoblauch. Von der Kompetenz zur Performanz. Wissenssoziologische Aspekte der Kompetenz. Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden) 2010. 294 Seiten. P. 237.
12. Hutmacher W. Key competencies for Europe : [report of the symposium] / W. Hutmacher. Secondary education for Europe (Berne, 27-30 March 1996). Strasburg, 1997. P. 124.
13. Janiszewski L. Socjologiczne badania nad ludźmi morza. Studia Socjologiczne. 1971. № 4. S. 123–147.
14. Kim, Sung Ho. Max Weber. Stanford Encyclopaedia of Philosophy Craig J. Calhoun. Classical sociological theory. Wiley-Blackwell, 2002. P. 166.
15. Matejko Aleksander. Przydatność prakseologicznej aparatury pojęciowej dla poszczególnych dyscyplin naukowych: [praca zbiorowa]/ [aut.:] Tadeusz Kotarbiński [et al.] ; [Polska Akademia Nauk. Biuro Kształcenia i Doskonalenia Kadr Naukowych]. Wrocław [etc.]: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1964. S. 61–124.

16. Matejko A. Socjologia ludzi morska. Tygodnik Morski. 1964. № 34. S. 36.
17. Michaela Pfadenhauer. Kompetenz als Qualität sozialen Handelns. Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden) 2010. 294 Seiten. P. 154.
18. Rainer Schützeichel. Wissen, Handeln, Können. Über Kompetenzen, Expertise und epistemische Regime. Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden) 2010. 294 Seiten. P. 182.
19. Thomas Kurtz. Der Kompetenzbegriff in der Soziologie. Soziologie der Kompetenz. VS Verlag für Sozialwissenschaften (Wiesbaden) 2010. P. 7–25.